

Nihad Dostović

NOVE VIJESTI O BAHŠI-BEGOVOM VAKUFU U ZVORNIKU I ISTOČNOJ BOSNI

Sažetak

U ovom radu daje se kritičko izdanje, prevod i detaljna analiza dva dokumenta o Bahši-begovom vakufu u Zvorniku i istočnoj Bosni. Dokumenti se nalaze u Tuzlanskom sidžilu iz 1054-55./1644-46. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, u ostavini Osmana Asaf-ef. Sokolovića. Dokumenti doprinose boljem poznavanju Bahši-begovog vakufa u Zvorniku te islamske kulture u istočnoj Bosni u XVII vijeku. Na osnovu tih dokumenata nedvojbeno je utvrđeno da se vakif spomenutog vakufa zvao Bahši-beg. Rad donosi nova saznanja o vakufskim objektima, posebno o vakufskom mostu na rijeci Drinjači blizu Zvornika. Pretpostavljeno je da je mutevelijska služba u ovom vakufu bila vezana uz imamsku dužnost u Bahši-begovom mesdžidu-zaviji u Zvorniku. Utvrđeno je da je mutevelija imao i plaćenu dužnost „donosioca molitvi pred dušu vakifa i za trajnost sultanove sretne vladavine“. Takva služba se izvorno nazivala *du‘ā-gūy*, a u bosanskom za nju je postojao turcizam *dovadžija*. Dva dokumenta predstavljaju dvije verzije u sporu oko mutevelijskog zvanja u Bahši-begovom vakufu. U radu se ukazuje na mogući metodološki pristup u situaciji kada dva izvora iz istog vremena daju suprotne vijesti o jednom te istom događaju i/ili problemu.

Ključne riječi: Bahši-beg, vakuf, Zvornik, istočna Bosna, most, Drinjača, Budimski divan, divan u Istanbulu, Zvornički sandžakbeg, Zvornički kadija, Ibrahim I, Kemānkeş Kara Muştafā Pāšā, Sultān-zāde Mehmed Pāšā.

Osmanista Adem Handžić je još 1969. godine, u svom velikom radu o Zvorniku u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, upozorio da se u osmanskim popisnim defterima za Zvornički sandžak iz XVI vijeka spominje zadužbina „tekija u Zvorničkoj tvrđavi pokojnog Jahja-bega“. Navedena ličnost je podigla, prema tim defterima, karavan-saraj u Zvorniku i most na rijeci Drinjači.¹ Budući da se ove zadužbine spominju prvi put u popisu iz 1548. godine, Handžić je pretpostavio da su one nastale prije 1548. godine. Ističući da su u to doba od funkcionera jedino sandžakbezi nosili titulu bega, te kako su te

¹ Radi se o Opširnom defteru Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri, No. 260, fol. 178), i o Opširnom defteru Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine (Istanbul, BOA, TTD, No. 743, fol. 387).

zadužbine podignute u sjedištu Zvorničkog sandžaka i u njegovoj neposrednoj blizini, Handžić je, na osnovu toga, pretpostavio da je spomenuti Jahja-beg bio jedan od Zvorničkih sandžakbegova prije 1548. godine.²

Handžić je bio u pravu kada je pretpostavljao da je spomenuti vakif bio zvornički sandžakbeg. Međutim njegovo čitanje imena toga sandžakbega bilo je pogrešno. Najvjerovatnije se radilo o imenu Bahši-beg (*Bahşi Beg*)³, koje je u dubrovačkim izvorima pisano kao *Baksi-beg*.⁴ U svojoj knjizi o Tuzli i njevoj okolini u XVI vijeku Handžić ranije spominjanog navodnog Jahja-bega čita kao Bahši-beg i smatra da je isti bio zvornički sandžakbeg prije 1533. godine. Poziva se na dubrovačke izvore i tvrdi da je ovaj isti Bahši-beg umro marta 1533. na dužnosti hercegovačkog sandžakbega. Podatak o Bahši-begu kao hercegovačkom sandžakbegu bio mu je poznat prema usmenom saopćenju ing. Alije Bejtića, a ne prema citiranom Popovićevom radu.⁵ Međutim u objavljenoj građi i sekundarnoj literaturi ne postoji nikakav direktan dokaz koji bi povezivao zvorničkog Bahši-bega i Bahši-bega koji je bio hercegovački sandžakbeg 1531.-33. godine. Ipak, ta se hipoteza, s druge strane, ne može potpuno ni odbaciti iz više razloga. Kao prvo, Bahši je bilo uvijek rijetko ime te je teško pretpostaviti da su u približno istom vremenu u dva susjedna sandžaka djelovali dva sandžak-bega sa identičnim, a tako rijetkim imenom. Kao drugo, građa iz osmanskih, dubrovačkih, mletačkih, i ugarskih arhiva te hronike na osmanskome, latinskom i italijanskom jeziku potvrđuju da su sandžakbezi rotirani iz jednog obližnjeg u drugi obližnji sandžak. Tako da je neko ko je bio hercegovački sandžakbeg često postajao bosanski sandžakbeg, a neko ko je bio zvornički sandžakbeg često je postajao hercegovački sandžakbeg itd. Ukratko: nema nepobitnog dokaza da su zvornički i hercegovački Bahši-beg jedna te ista ličnost, ali je mogućnost da se radilo o jednoj te istoj ličnosti ipak veoma visoka.

U zvorničkoj tvrđavi Bahši-beg je podigao dervišku tekiju sa gostionicom (*müsāfirhāne*).⁶ Time je potvrđeno da je Zvornik još od ranijeg osmanskog doba bio sufijsko središte. Gostionice su imale veoma značajnu ulogu u

2 Dr. Adem Handžić, "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVIII, 1968.-69., str. 141-196, na str. 152-53, 159-60.

3 Ovo čisto tursko ime je u vezi sa staroturskim izrazom *bahşi*, čije je osnovno značenje učen čovjek, pismen, pisar, čarobnjak, liječnik, ranarnik. Vidi: M. Fuad Köprülü "Bahşi" *İslām Ansiklopedisi*.

4 Toma Popović, "Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVI-XVII, 1966.-67., str. 93-99, na str. 96. Spominje se u dubrovačkoj građi kao hercegovački sandžakbeg od augusta 1531. do maja 1533. godine, umro na dužnosti u Hercegovini početkom marta 1533. godine. Podatak je bio nepoznat Handžiću u vrijeme objavljivanja rada o Zvorniku.

5 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, Svjetlost, 1975., str. 63.

6 Ibid, str. 63.

društvenoj, ekonomskoj, kulturnoj i vjerskoj historiji osmanske urbanizacije u Bosni. One su bile jedan od najranijih i najjačih središta širenja islama u Bosni u XV i XVI vijeku. Derviški šejhovi povezani uz te gostionice širili su poseban krajinski islam koji je bio izraz uvjerenja osmanskih gazija⁷, a Zvornik je sam po sebi bio veliko gazijsko središte.⁸ Što se tiče urbanizacije, utvrđeno je da su i derviši u Bosni, upravo stvaranjem mreža gostionica, odnosno konačišta (*tekke; zāviye, müsāfirhāne*)⁹ značajno doprinosili urbanizaciji u osmanskoj Bosni. U musafirhani se dnevno na hranu trošilo 5 akči, što je godišnje iznosilo 1800 akči.¹⁰ Već je Adem Handžić opazio da je stavka za hranu u vakufskoj gostionici bila malena¹¹, a niska suma bi bila indirektan dokaz ranijem nastanku vakufa u vremenima dok je Zvornik bio pretežno vojna postaja te dok se nije razvio u značajno prometno i trgovačko središte. Ukoliko je ova pretpostavka osnovana, onda bi Bahši-beg trebalo da je bio Zvornički sandžakbeg mnogo prije svoje smrti u Hercegovini 1533. godine. U samoj tvrđavi Bahši-beg je uvakufio jedanaest dućana. Interesantno je da su već do 1548. godine tri od tih jedanaest dućana bili porušeni, a prihod od osam dućana godišnje je donosio 613 akči.¹² S jedne strane to ukazuje na učestalost relativno brzog propadanja vakufa. S druge strane, činjenica da je godišnja kirija za osam dućana bila skromna suma od 613 akči potvrđuje namjensku politiku vakufa koji su svoje dućane izdavali za relativno skromne kirije da bi na taj način omogućili brz privredni uspon mjesta. Ne treba ispustiti iz vida da su Bahši-begovi dućani bili podignuti u tvrđavi, odnosno u gornjem gradu. Karakteristika osmanske urbanizacije u Bosni je bilo između ostalog i to da se centar privrednih aktivnosti preseljava iz gornjeg naselja u tvrđavi, koje je bilo vojnog karaktera, u donje naselje u podgrađu koje postaje privredni centar i dobiva na značaju, nauštrb gornjeg grada u tvrđavi. To se vrlo lijepo vidi na primjeru Banje Luke, gdje je nekadašnji centar Gornji Šeher, nakon podizanja značajnih zadužbina Ferhad-paše Sokolovića u Donjem Šeheru od

7 Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, Svjetlost, 1976., str. 243-316, 519-687.

8 Dušanka Bojanić, "Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480.) - prema Ibn Kemalu", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, 1964.-65., str. 33-50, na str. 43-44.

9 Dr. Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXI, 1981., str. 169-178. Handžić ističe primjere Sarajeva, Rogatice, Visokog, Orlovića kod Srebrenice, Prusca, Skender-Vakufa. O Bahši-begovoj zaviji u Zvorniku i njegovim drugim vakufima vid. isti, *nav. čl.*, str. 174-175.

10 Istanbul BOA, TTD, No. 260, fol.178. Up. dr. Adem Handžić, "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku", str. 159.

11 Ibid.

12 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148, fusnota 24, poziva se na Istanbul BOA, TTD, No. 260, fol. 178-179.

tvrdavskog centra postao periferija Banje Luke.¹³

Bahši-beg je uvakufio i dvije bašče. Jedna od njih pripadala je tekiji, odnosno musafirhani, i imala je godišnji prihod od 50 akči, dok je druga bila zapuštena i njen prihod nije bio ubilježen.¹⁴ Zapušteno stanje jedne od dviju uvakufljenih bašči također potvrđuje relativno ranu krizu vakufa. U bližoj okolini Zvornika, južno od grada, na prelazu na rijeci Drinjači, Bahši-beg je podigao most i karavan-saraj. Jednu bašču i još nešto zemlje uvakufio je onima koji će čuvati most i održavati karavan-saraj.¹⁵

Po svojoj imovinskoj strukturi Bahši-begov vakuf je bio miješan. Radilo se i o agrarnom i o urbanom vakufu. Važan agrarni dio vakufa predstavljali su prihodi sela Bratojević¹⁶ u nahiji Drametin.¹⁷ Ono je brojalo 14 kuća, 7 muslimanskih i 7 hrišćanskih. Ta domaćinstva davala su godišnje dažbine u iznosu od 1650 akči.¹⁸ Isto tako važan dio Bahši-begovog vakufa predstavljali su mlinovi. Mlinovi njegovog vakufa nalazili su se u selima Bratojevići i Djevanje te na rječici Grivici. Mlinovi su donosili godišnji prihod od pristojbe u iznosu od 850 akči.¹⁹ Mlinovi su bili značajan dio i agrarne i urbane ekonomije te cjelokupnog života u osmanskoj Bosni.²⁰ Stoga je i razumljivo da je vakif ovom vakufu zavještao čak pet mlinova.

Iz prihoda vakufa održavali su se tekija, musafirhana, karavan-saraj, most na rijeci Drinjači i davala se plaća imamu u mesdžidu uz tekiju i musafirhanu. Za hranu u musafirhani davalo se 1800 akči godišnje, odnosno dnevno pet akči, plaća imamu mesdžida uz musafirhanu bila je 720 akči, održavanje vakufskih objekata iznosilo je 360 akči, a za popravak javnih česmi odvajano je 180 akči godišnje. To je ukupno iznosilo 3060 akči godišnje vakufskih

13 Alija Bejtlić, "Banja Luka pod turskom vladavinom. Arhitektura i teritorijalni razvitak grada u XVI i XVII vijeku", *Naše starine*, I, 1953., str. 91-116, na str. 91-92, 93-97.

14 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148, fusnota 24, poziva se na Istanbul BOA, TTD, No. 260, fol. 178-179.

15 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148.

16 O selu Bratojević vidi: Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 63, 148.

17 O nahiji Drametin, odnosno Dramešin, koja se uglavnom nalazila na području današnjih Banovića, vidi isti, *nav. dj.*, str. 130-131, 140; *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, prir. Adem Handžić, Grada, knjiga XXVII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Sarajevo, 1986., str. 8, 10, 16, 19, 32, 40, 158, 175, 176, 177, 178, 180, 189, 195, 196, 197.

18 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148, fusnota 24.

19 Isti, *nav. dj.*, *nav. mj.*

20 O značaju mlinova u osmanskoj Bosni vidi: Snježana Buzov, "Kad su gospođe Sejdića i Fatima imale mlinove na Krki: o (preko)graničnoj ekonomiji u Skradinskoj nahiji", *Titius*, II/2, 2009., str. 27-47.

rashoda.²¹ Godišnji prihod iznosio je 3163 akče. Kako je godišnji rashod bio čitavih 3060 akči, Bahši-begov vakuf je godišnje raspolagao sa neznatnom sumom od 103 akče godišnjeg čistog prihoda. U relativno niskom prihodu, a visokim rashodima ležala je klica buduće krize Bahši-begovog vakufa. On je sadržavao značajne i tvrdo zidane objekte i ustanove kao tekija, musafirhana, most, karavan-saraj, kojima su dodijeljeni relativno niski prihodi za izdržavanje. To potvrđuje da je ovaj vakuf nastao u ranijem razdoblju osmanske vlasti u Zvorniku, prije razmaha urbane privrede u tom mjestu i okolici. Sa kasnijim općim porastom cijena i rastom urbanih cjelina, izdržavanje i održavanje takvih objekata postajalo je veoma skupo, a ponekad i nemoguće.

Ovo bi bila rekapitulacija do sada poznatih podataka o Bahši-begovom vakufu u Zvorniku i istočnoj Bosni. Obradujući Tuzlanski sidžil iz 1054.-55./1644.-46. godine²² pronašao sam dva dokumenta koji daju veoma interesantne nove podatke o historiji Bahši-begovog vakufa u Zvorniku i istočnoj Bosni i koji posebno ukazuju na situaciju u vakufu oko 1644.-45. godine. Zato ću u ovom radu priložiti kritičko izdanje tih dokumenata, prevod na bosanski jezik i detaljne komentare.

Kritičko izdanje dokumenta:

Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka

Tuzlanski sidžil, 1054.-55./1644.-45., Acta Turcica A-3726/TO

Ostavština Osmana Asaf-ef. Sokolovića

Fol. 60b-2.

/1 Nişān-i şerîf-i 'ālî-şān-i şulţānî budur-ki /2 kıdvetü'l-ümerāi-'l-kirām İzvornîk Sancāğibegi Muştafā-dāme 'izzühü-mektüb /3 gönderüp İzvornîk każāsında vākî' müteveffā Bahşi Beg evkāfinuñ /4 mütevellisi olan işbu râfi'-i tevķî'-i refî'-i 'ālî-şān²³-i hākānî²⁴ 'Ömer içün /5 tevliyyet-i mezbûre²⁵ yevmî ikişer akçe vazîfe ile üzerinde ve zabt ve taşarrufında /6 ve bir vechiyle 'azli icāb ider hālî yogiken āhardan 'Alî nām kimesne /7 hilāf-i inhā ile berāt itdürüp dahl etmekle lākin mezbûr 'Ömer dīndār /8 ve müstakīm olduğundan

21 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148, fusnota 25.

22 Najveći dio tog fragmentarno sačuvanog sidžila nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, u ostavštini Osman Asaf-ef. Sokolovića, pod signaturom Acta Turcica A-3726/TO, a manji dio nalazi se u Arhivu Tuzlanskog kantona. Za studiju o sidžilu i kritičko izdanje njegovog teksta vidi: Nihad Dostović, *İzvornik Sancağı, Tuzla Kazası Mahkeme Sicilleri 1630-1650 (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2013.

23 U originalu: *ālî-şān*.

24 U originalu: *hākānî*.

25 U orig. *tevliyeti mezbûre*. Perzijska genitivna veza pisana slovom y.

*gayrı evkāf-i mezbürdan*²⁶ *Drîn nām nehrûn* /9 üzerinde *vâkı* ‘köprüyi ta ‘mîr ve İzvornîk kurbında olan *Ḳosova* /10 nām maḥalle termîm idüp ve istikâmet üzere *hîdmetinde mecd ve mesâ’î* /11 olmağla mezbûr ‘*Alî ref*’ olunmuşken *girü bir tarîkle temessük ibrâz* /12 ve *dahl* eylemekle merķûm ‘*Alî tevliyyet-i mezbûreden*²⁷ *ref*’ ve mezkûr ‘*Ömer*’e /13 üslûb-i sâbık *ibkâ* ve muḳarrer ve berât-i şerîfûm virilmek ricâsına ‘*arz*’ /14 etmegin *ibkâ* ve muḳarrer idüp bu berât-i hümâyûn-i ‘*izzet-maḳrûnı virdüm*’ /15 ve *buyurdum-ki min ba’du varup evkāf-i mezbûra*²⁸ *mütevellî olup söyle-ki* /16 *vezâyîf-i hîzemât-i*²⁹ *mezbûreden bî-ḳuşûr mer’î ve mü’eddî kıldıḳdan-soñra* /17 *şar’î vâķîf üzere ta ‘yîn olunan yevmî iki akçe vazîfesin evkāf-i* /18 *mezbûre maḥşûlinden mâh-be-mâh alub mutaşarrîf olub vâķîfûn rûhı* /19 ve *benüm devâm-ı devletüm içün ed’iyesine müdâvemet ve iştiğâl göstere* /20 *ol bâbda hîç eḥad mâni’ ve dâfî* ‘olmıya ve *dahl*³⁰ ve ta ‘*arruz kılmya söyle*’ /21 *bilesiz ‘alâmet-i şerîf[e]ye i ‘timâd kılalar. Tahrîren fî evâḥiri*³¹ *Cumâde’l-âḥire*³² *li-seneti erba’a ve ḥamsîne*³³ ve *elf*.

Be-medîne-i Budûn el-maḥrûse

Prevod dokumenta:

Ovo je časni visokoslavni sultanski znak: uzor plemenitih zapovjednikâ zvornički sandžakbeg Mustafa — neka mu je slava trajna! — uputio je pismo u vezi sa ovim nosiocem uzvišenih i visokoslavnih vladarskih pismena i potpisa Omerom, koji je mutevelija vakufâ umrlog Bahši-bega što se nalaze u kadiluku Zvornik, da iako je spomenuta mutevelijska dužnost sa plaćom od po dvije akçe dnevno bila na njemu te u njegovom držanju i posjedu te iako ni na kakav način nije postojalo neko njegovo stanje koje bi iziskivalo da ga se smijeni, desilo se da je osoba po imenu Ali protivno službenoj preporuci o postavljenju izdejstvovala sebi berat i sa strane se umiješala. Ali budući da spomenuti Omer ne samo da je pobožna i na Pravom putu osoba nego je i obnovio most koji se nalazi na rijeci po imenu Drinjača, a koji spada u spomenute vakufe te ga je popravio na mjestu po imenu Kosovo koje se nalazi u blizini Zvornika te je pravovaljano obavljao svoju službu na častan i prilježan način. Budući da je podnesena predstavka da iako je spomenuti Ali smijenjen on je sebi ponovo na neki način izradio temesuk i umiješao se pa se podnosi

26 Tako je u originalu. Gramatički bi trebalo da izraz glasi: *evkāf-i mezbûreden*.

27 Vidi fusnotu br. 25.

28 Vidi fusnotu br. 26.

29 U orig. *hîzemât-i*.

30 U orig. *dahl*.

31 U orig. *evâḥiri*.

32 U orig. *Cumâde’l-âḥire*.

33 U orig. *ḥamsîne*.

molba da se navedeni Ali smijeni sa spomenute mutevelijske dužnosti te da se spomenuti Omer na predašnji način promakne i potvrdi te da se u vezi sa time izražava želja da ja izdam moj časni berat. Promaknuvši ga i potvrdivši ga dajem ovaj slavom vezani vladarski berat i zapovijedam da neka od ovog trena nastupi i neka postane mutevelija spomenutih vakufa. S time da pošto bez ostatka ispoštuje i provede dužnosti u spomenutim službama neka bude uživatelj, onako kako je to vakif odredio, njemu dodijeljene plaće od dvije akče dnevno koju će da uzima iz prihoda spomenutih vakufa mjesečno. A on neka pokaže redovnost i zauzetost u molitvama za vakifovu dušu i za trajnost moje sretne vladavine. I neka niko ovu stvar ne sprečava i ne brani, neka se ne miješa i neka ne vrši silu. Tako da znate i neka se povinuju časnom znaku. Napisano u trećoj dekadi mjeseca džumade-l-ahira godine hiljadu pedeset i četvrte.³⁴

O stanju Bahši-begovog vakufa sredinom XVII vijeka:

Prvi od dva dokumenta koje objavljujem pruža značajne nove podatke i o Bahši-begovom vakufu uopće i o stanju toga vakufa sredinom XVII vijeka, kao i o prošlosti zvorničkog kraja. Izvor je berat – sultanska diploma o postavljenju.³⁵ Nameće se pitanje da li se ovdje radilo o sultanskom beratu u pravom smislu riječi ili o valijskom beratu. Kao što je poznato, valijski berati su dodjeljivani za niže timare do 5999 akči (*tezkiressüz tīmār*) i neke druge niže službe.³⁶ Pregledani berat pokazuje neke osobine tipično sultanskog berata i neke osobine tipično valijskog berata. Ključ za razumijevanje ove osobenosti može se naći kada se porazmisli nad lokacijom-mjestom izdavanja (*mekām*) ovog dokumenta. Dokument je izdan u Budimu, tj. od strane Budimskog divana i Budimskog paše. Negdje od kraja XVI vijeka budimski valija i njegov divan dobili su od sultana visoka ovlaštenja. Oni su mogli da izdaju sultanske berate i fermane iste pravne i administrativne jačine kao što su berati i fermanni centralnog divana. U tom smislu je i budimski valija imao prerogative više vlasti ne samo nad sandžakbezima u Budimskom ejaletu nego i nad bosanskim valijom. No taj odnos nikada nije bio bez napetosti i težnji bosanskih valija da postanu samostalni u odnosu na budimske valije.³⁷

34 24.08-02.09.1644.

35 O ovoj vrsti dokumenta u osmanskoj diplomaciji vidi: Medžida Selmanović, "Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXV, 1985., str. 169-209.

36 M. Selmanović, *nav. čl.*, str. 191-94; Azra Gadžo-Kasumović, "Funkcija osmanskog valije u Bosanskom ejaletu i dokumenti koje je izdavao", *Analizirani Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXIII, 2012., str. 5-58, na str. 34-40, 42-45.

37 Azra Gadžo-Kasumović, *nav. čl.*, str. 35-36; Nihad Dostović, *Izvornik Sancağı, Tuzla Kazası Mahkeme Sicilleri 1630-1650 (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin)*, str. 94-95.

Usljed tog specifičnog položaja Budimskog divana, koji je imao prava tugre jednaka centralnom divanu u Istanbulu, navedeni berat u vezi s Bahši-begovim vakufom u Zvorniku u svom tekstu sadrži neke osobine čisto sultanskih berata i neke osobine čisto valijskih berata za niža zvanja.

Dokument je izdan u trećoj dekadi mjeseca džumade-l-ahira 1054./24. VIII-02.IX.1644. u vrijeme namjesnikovanja Osman-paše, koji je službovao u Budimu od 12.III.1644. do mjeseca oktobra iste godine.³⁸ U beratu se kaže da je zvornički sandžakbeg Mustafa poslao pismo i predstavku, najprije će biti, Budimskom divanu.³⁹ Spomen zvorničkog sandžakbega Mustafe je veoma važan. Inače se on spominje više puta u Tuzlanskom sidžilu u periodu od 18.IV.1644. do 02.IX. iste godine.⁴⁰ U hudžetu u vezi sa krađom za koju su bili optuženi dvojica hrišćanskih seljaka iz sela Orlo Polje u kadiluku Gračanica, a izdatom u drugoj dekadi džumade-l-ahira 1054./14-23.VII.1644. spominje se neki Mustafa-aga kao čehaja zvorničkog valije Mustafa-paše (*vālī-yi İzvornık Muştafā Pāşā hażretleriniñ kethüdāsi Muştafā Āgā*). Ovaj citat iz Tuzlanskog sidžila potvrđuje da su barem neki od zvorničkih sandžakbegova do sredine XVII vijeka imali titulu paše, pa su zbog toga i oslovljavani kao valije.

Podatak o Mustafa-begu, odnosno Mustafa-paši kao zvorničkom sandžakbegu važan je i zbog jednog uvriježenog mišljenja u našoj historiografiji i osmanistici. Prema tome mišljenju zvorničkim sandžakom već od kraja XVI vijeka prestaju direktno upravljati sandžakbegovi i postaje arpaluk ili budimskog ili bosanskog valije.⁴¹ Međutim građa Tuzlanskog sidžila potvrđuje da je još u sredini XVII vijeka Zvornički sandžak bio samostalno upravljan putem sandžakbegâ koji su bili u Zvorniku i odatle vršili svoje dužnosti.⁴²

Ovaj berat spada u posebnu vrstu beratâ kojima su postavljani upravnici-mutevelije vakufa (*tevliyyet berâti*). Takav berat je izdavan na više

38 O ovom Budimskom paši vidi: Gévay Antal, *Á Budai Pasák*, Bécsben, Strauss Antal Őzvegyé Betőivel, 1841, str. 33, br. 67. Za ostale dokumente u Tuzlanskom sidžilu u vezi sa ovim valijom vidi: Gazi Husrev-begova biblioteka, *Acta Turcica*, A-3726/TO, fol. 6b-1, 54a-2.

39 Iako se izričito ne kaže da su pismo i predavka poslani Budimskom divanu, nego se samo kaže da su poslani pismo i predavka, iz činjenice da je berat izdan u Budimu logično proizlazi da je Zvornički sandžakbeg Mustafa-beg svoje pismo i predstavku uputio Budimskom divanu.

40 Vidi također: Gazi Husrev-begova biblioteka, *Acta Turcica*, A-3726/TO, fol. 6b-2, 22b-1, 27b-1, 27b-2.

41 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, 1959., na više mjesta; dr. Adem Handžić, "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku"; isti, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, na više mjesta..

42 Nihad Dostović, *İzvornik Sancağı, Tuzla Kazası Mahkeme Sicilleri 1630-1650 (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin)*, str. 53-57.

načina, najčešće obnavljanjem ranijeg berata, podnošenjem predstavke itd. Predstavka se podnosila na više načina. Nekad je nju podnosila direktno zainteresovana strana. Nekad je predstavku podnosio skupa sa popratnim pismom preporuke kadija kadilukâ u kome se dotični vakuf nalazio, a nekad je predstavku sa pismom preporuke podnosio sandžakbeg, beglerbeg ili vezir divana, odnosno veliki vezir.⁴³ Prema ovom beratu, dužnost mutevelije je donosila plaću od dvije akče dnevno, s time da se taj novac isplaćivao muteveliji u mjesečnim obrocima (*şart-i vâkıf üzre ta'yîn olunan yevmî iki akçe vazîfesin evkâf-i mezbûre maḥşûlinden mâh-be-mâh alub*). Dakle, mutevelija je mjesečno dobivao 60 akči, što godišnje iznosi 720 akči. Iako početkom XVI vijeka to nije bio izrazito loš prihod, do četrdesetih godina XVII vijeka vrijednost te sume u obračunskoj srebrenoj valuti izrazito je pala u odnosu na zlatni standard. Tako je 1512. godine vrijednost akče u odnosu na osmanski dukat (*sultânî*) bila 55 akči, 1526. godine je 59 akči, a 1641. godine je 160 akči.⁴⁴ Iznos mutevelijske plaće iz 1644. godine podudara se sa iznosom plaće imama u Bahši-begovoj zadužbini. Prema opširnim defterima Zvorničkog sandžaka iz 1548. i 1604. godine plaća imama u Bahši-begovom vakufu iznosila je upravo 720 akči.⁴⁵ Moglo bi se pretpostaviti da je i u originalnoj vakufnami mutevelijska služba bila vezana uz imamsku službu, s obzirom na podudarnost iznosa imamske plaće 1548. godine i mutevelijske plaće, skoro stotinu godina kasnije.

U prvom dijelu berata Budimski divan daje rezime predstavke i pisma zvorničkog sandžakbega Mustafa-bega. Arz i pismo spomenute osobe doveli su do izdavanja ovog berata čija je kopija zavedena u tuzlanski sidžil. Mustafa-beg je u svojem arzu i pismu istakao i dao do znanja Budimskom divanu da je Omer koji je bio mutevelija Bahši-begovog vakufa u Zvorničkom kadiluku sa plaćom od dvije akče dnevno neosnovano smijenjen sa tog mjesta. Neki Ali je na protivpravan način sebi izdejstvovao berat na tu službu i umiješao se u Omerovo zvanje putem uzurpacije. Sandžak-beg ističe da je Omer pobožna osoba na Pravom putu (*dîndâr ve müstakîm olduğundan gayrı*). Povrh toga Omer je popravio vakufsku ćupriju na rijeci Drinjači u mjestu Kosovo (*evkâf-i mezbûrdan Drîn nâm nehriñ üzerinde vâkı' köprüyi ta'mîr ve İzvornîk kurbında olan Kösova nâm maḥalle termîm idüp*)⁴⁶. Obavljao je svoje dužnosti na primjeren način. Međutim Ali, koji je već ranije protivprav-

43 O ovome postoje brojni podaci u našim zbirkama osmanskih dokumenata, sidžilima iz naših krajeva i muhime defterima.

44 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire 1326-1914", in: *An economic and social history of the Ottoman Empire*, ed. Halil İnalcık with Donald Quataert, II, 1600-1914, Suraiya Faroqi et. al., Cambridge: Cambridge University Press, 1997., str. 955, 963.

45 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148.

46 Ovaj značajni podatak biće posebno analiziran u drugom dijelu rada.

no zaposjeo Omerovu službu, uspio je to ponovo, tako što je sebi izdejstvovao temesuk-kadijsku zvaničnu potvrdu (*temessük*) na to mjesto.⁴⁷ U predstavci i pismu zbornički sandžakbeg Mustafa moli i predlaže da se izdaju sutlanski ferman i berat po kome bi Omer bio mutevelija Bahši-begovog vakufa kao što je to i ranije činio, a da se uzurpator Ali smijeni sa dužnosti na koju je, po drugi put, bespravno stupio (*merkûm 'Alî tevliyyet-i mezbûreden ref' ve mezkûr 'Ömer'e üslûb-i sâbık ibkâ ve muḳarrer ve berât-i şerîfüm virilmek ricâsına 'arz etmegin*).

Budimski divan, u ime vladajućeg sultana Ibrahima (1640-1648.)⁴⁸, izdao je dotičnom Omeru ponovo berat na mutevelijsku službu u Bahši-begovom vakufu i potvrdio ga na tom zvanju. Iz takvog postupka je jasno da je Budimski divan imao veće prerogative od prerogativa pokrajinskih divana. U beratu se Omeru nalaže da obavlja sve mutevelijske dužnosti kako treba i da sebi uzima plaću od dvije akče dnevno u mjesečnim obrocima. Budimski divan izričito traži od mutevelije Omera da redovno i prilježno čini dove za dušu vakifovu i za trajnost sultanove sretne vladavine. Berat se završava sankcijom u kojoj se veli neka se niko ne miješa i petlja u Omerovo zvanje i neka mu ne čini zulum i prisilu.

Nove vijesti i zaključci o Bahši-begovom vakufu koje proizlaze iz ovog berata mogu se rekapitulirati sljedećim redom:

Berat potvrđuje da je Adem Handžić bio u pravu kada je ime zborničkog vakifa revidirano čitao kao *Bahşi Beg*. Za razliku od popisnih deftera koji su pisani *siyâkât* pismom, to će reći bez dijakritičkih znakova, u Tuzlanskom sidžilu vakifovo ime se nedvosmisleno čita kao Bahši-beg.

Bahši-begov vakuf je u vremenu 1644.-45. godine bio u krizi. Neki njegovi objekti bili su ili porušeni ili oštećeni. Mutevelijska plaća bila je malena. To se može objasniti i činjenicom da vakuf nije imao uvakufljen gotovinski kapital koji bi se davao na kamatu⁴⁹ i tako bio u stanju lakše prebrodi inflaciju, nego su njegovi prihodi bili fiksirani u srebrenoj valuti od agrarnih dažbina i kirija na gradske nekretnine. Ipak dugotrajan spor oko mutevelijske službe u Bahši-begovom vakufu potvrđuje da su ljudi toga doba smatrali bitnim,

47 O izrazima *temessük* i *temessükât* vidi: Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcici-Arabico-Perscium*, eds. Stanisław Stachowski and Mehmet Ölmez, I, Istanbul, Simurg, 2000., str. 1392.

48 [M.] Tayyib Gökbilgin, "İbrâhim", *İslâm Ansiklopedisi*; Caroline Finkel, *Osman's Dream, The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, London, John Murray, 2005., str. 223-36.

49 O gotovinskim vakufima u osmanskoj Bosni i njihovoj važnosti vidi: Snježana Buzov, "Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LX, 2011., str. 311-324; Aladin Husić, "Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini XVI stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXII, 2011., str. 35-59.

unosnim i po njih korisnim da se bore za službe i privilegije i u vakufima koji su bili u teškom materijalnom stanju. Da li je, za razliku od neznatnih iznosa plaća, glavna prednost službi u takvim vakufima bila oslobađanje od izvanrednih nameta⁵⁰ i vojne službe⁵¹, trebalo bi tek da se utvrdi. Za sada je moguće o tome samo iznositi pretpostavke. Ne treba zaboraviti da je zvanje mutevelije sa sobom nosilo ono što se u modernoj sociologiji naziva “društveni i simbolički” kapital. Drugim riječima, to zvanje je nosiocu moglo osiguravati ugled i utjecaj u lokalnoj zajednici koji je, svakako, donosio i indirektno koristi, možda u materijalnom smislu i mnogo više nego plaća propisana vakufnamom.

Visina godišnje mutevelijske plaće jednaka je u iznosu od 720 akči sa plaćom imama u mesdžidu-zaviji, propisanom u vakufnami⁵². Stoga se može pretpostaviti da je mutevelijska dužnost u Bahši-begovom vakufu bila povećana i sa imamskom dužnošću u mesdžidu-zaviji istog vakufa. Indirektna potvrda za to bila bi i klauzula berata u kojoj sultan, odnosno Budimski divan zahtijeva od mutevelije Omera da redovno i prilježno čini dove za dušu vakifa Bahši-bega te za trajnost sultanove sretne vladavine (*benüm devām-ı devletüm içün ed'ıyesine müdâvemet ve iştigâl göstere*). Takva klauzula sreće se u bera-tima i drugim dokumentima u kojima se ljudi postavljaju na niža i srednja ulemanska zvanja, s time da pored dužnosti u vjerskim objektima, obavljaju i dužnost osobe koja čini dove za sultanov dug život i sretnu vladavinu te pred dušu vakifa. Postoji nekoliko primjera takvih berata i u Tuzlanskom sidžilu⁵³. Inače, osobe iz takvog sloja uleme te iz tarikatskih redova koje su imale bera-te na takva zvanja zvanično su nazivane “donosioci molitava” (*du'â-güyan*)⁵⁴.

Bahši-begova tekija-mesdžid u zvorničkom Gornjem Gradu spadala je u rani tip osmanskih džamija i mesdžida koji se u stručnoj literaturi nazivaju džamije i mesdžidi sa zavijama⁵⁵. Takva karakteristika ovog mesdžida, uz činjenicu da je podignut u zvorničkom Gornjem Gradu čini vrlo mogućim

50 O izvanrednim nametima vidi: dr. Avdo Sućeska, “Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlîf-i şâkka”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI, 1960.-61., str. 75-112.

51 O muafijetu i drugim formama oslobađanja od nameta i službi za državu vidi: Handžić Adem, “O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV, 1975., str. 133-169.

52 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148, fusnota 25.

53 Gazi Husrev-begova biblioteka, *Acta Turcica*, A-3726/TO, fol. 38a-2, 52b-1.

54 O toj ustanovi vidi: Mehmet Zeki Pakalın, “Duagû” i “Duagûlûk vazifesi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946., str. 479.

55 Semâvî Eyice “İlk Osmanlı Devrinin Dînî-İçtimai bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, 1963., str. 1-80; Gülrü Necipoğlu, *The Age of Sinan. Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2005., str. 49-54.

pretpostavku da je taj mesdžid podignut u periodu 1500.-1530. godine, jer iza otprilike 1530. godine, kako je to utvrđeno u najpouzdanijoj stručnoj literaturi takav tip džamije i mesdžida izlazi iz upotrebe.

Jedan od najznačajnijih objekata Bahši-begovog vakufa bio je most u blizini Zvornika. Handžić identifikuje taj objekat kao most na rijeci Drinjači, podignut na putu južno od Zvornika sa karavan-sarajom pored sebe⁵⁶. U našem dokumentu veli se da je mutevelija Omer popravio vakufski most na rijeci *Drīn* na mjestu Kosovo (*evkâf-i mezbûrdan Drīn nām nehrüñ üzerinde vâkı' köprüyi ta'mûr ve İzvornîk kurbında olan Ksova nām mahalle termīm idüp*). Lokalitet Kosovo u blizini Zvornika nije bilo moguće ubicirati uz pomoć dostupnih izvora i sekundarne literature, dok je ligatura *Drīn* u mnogim osmanskim izvorima označavala i rijeku Drinu⁵⁷. Izgleda da su u osmanskim izvorima imena rijekâ Drina i Drinjača pisana na isti način. Adem Handžić, koji je bio vrlo skrupulozan istraživač smatrao je da je ovaj objekat bio izgrađen na rijeci Drinjači i locirao ga je južno od Zvornika, na prelazu na istoimenoj rijeci. Nije dao svoje razloge za takvu ubikaciju, ali se njegova ubikacija treba prihvatiti do budućih detaljnijih istraživanja lokalne mikrotoponimije koja tu ubikaciju mogu ili potvrditi ili opovrgnuti. Bilo kako bilo, ovaj berat pruža nove podatke o jednom značajnom objektu osmanske arhitekture u zvorničkom kraju, koji nije zabilježen u standardnoj literaturi o osmanskim mostovima u Bosni i Hercegovini⁵⁸.

II.

Međutim priča o ovom sporu ne završava se sa izdanjem ovog berata od strane Budimskog divana Omeru i njegovim ponovnim postavljenjem na dužnost mutevelije. Protivna strana, odnosno "uzurpator" Ali, odlučila je da se požali centralnom divanu u Istanbulu i da od tog tijela zatraži pravdu. Preostali dio rada predstavlja kritičko izdanje, prevod i analizu toga drugog dokumenta te pokušaj generalnog zaključka do koga se može doći historijskom uporednom i kontrastivnom analizom ta dva izvora.

Kritičko izdanje dokumenta:

Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka

56 Dr. Adem Handžić, "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku", str. 152; isti, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, str. 148.

57 O ligaturi *Drīn* kao nazivu za rijeku Drinu vidi: Evlijā Čelebī, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. uvod i kom.: Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost, 1967., str. 77, 98-99, 260-2, 333, 385, 399, 404-6, 474, 476-478, 480.

58 Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1969., ne spominju ovaj most.

Tuzlanski sidžil, 1054.-55./1644.-45., Acta Turcica A-3726/TO
Ostavština Osmana Asaf-ef. Sokolovića
Fol. 29b-1.

/1 [Kıd]vetü 'l-kuḍāt ve 'l-ḥükkām ma 'denü 'l-faẓl ve 'l-kelām İzvor[nîk] /2 ... *kādîsi zîde faẓlühü tevķî* ' -i refî ' -i *hümâyün vâsıl olıcaķ*⁵⁹ /3 [m]a 'lüm ola-ki *kaẓâ* ' -i *mezbûr[e]de vâķi* ' *müteveffâ Bahşı Beg evķāfinüñ* /4 *mütevellîsi olan dārende* ' -i *fermān-ı hümâyün* ' *Alî Südde* ' -i *Se 'ādetüme* /5 *gelüp tevliyyet-i mezbûre bi 'l-fi 'l üzerinde olup ẓabṭ eylemek* /6 *istedükde Budün tarafından biz daḥı {berāt-i şerîf ile}*⁶⁰ *alduķ deyü ba 'z-ı kimesneler* /7 *müdāḥale eyledüğün bildürüp elinde olan berāti mücebince ẓabṭ* /8 *itdürilüp āḥarı daḥl itdürilmemek bâbında* ' *ināyet [ve] ricā itmegin* /9 *Āsitāne-i Se 'ādetüm tarafından virilen berāti mücebince ẓabṭ itdürilüp* /10 *Budün tarafından ve āḥardan kimesneyi müdāḥale itdürilmemek emrüm* /11 *olmuşdur buyurdum-ki emrüm üzre tevliyyet-i mezbûreyi* /12 *elinde olan berāti mücebince ẓabṭ itdürüp min ba 'du Budün* /13 *tarafından aldum deyü daḥl iden mezbûri ve āḥardan* /14 *bir ferdi daḥl itdürmiyesiz ve daḥl olunup berāti* /15 *mücebince gendüye 'āyid olan vaẓîfesinden ... [?]* ve *küllî* /16 *nesnesin daḥı almışlar ise ba 'de ş-sübût ḥükm idüp girü* /17 *bî-kuşûr alıviresiz şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfe i 'timād* /18 *ķılasız. Tahrîren fî evāsıṭı şehri Şaferi 'l-ḥayr senete ḥamse ve ḥamsîne ve elf.*

Be-meķām-i Koştanîniyye el-maḥrûse.

Prevod dokumenta:

Uzoru kadija i sudaca, izvoru rječitosti, kadiji Zvornika — neka mu se njegova vrlina uveća! — kada stigne uzvišeno vladarsko pismo neka je znano sljedeće: budući da je nosilac vladarskog fermana Ali, koji je mutevelija vakufâ umrlog Bahši-bega što se nalaze u gore spomenutom kadiluku, došao na moj Sretni Prag i budući da je izvijestio da, iako spomenuta mutevelijska služba, ustvari, pripada njemu, kada je želio na nju nastupiti, neke osobe izjave: „Mi smo, pak, sa časnim beratom dobivenim sa budimske strane preuzeli istu“, i umiješaju se u to namještanje te kako je zatražio milost i udovoljenje molbe u vezi s time da on bude uveden u posjed službe na osnovu berata koji se nalazi u njegovim rukama te da niko sa strane ne bude ubuduće umiješan u ovo, izdata je moja zapovijest da se on⁶¹ uvede u posjed na osnovu berata koji mu je izdan od strane Sretne Prestonice i Praga te da niko u to ne bude

59 Dva puta napisano *olıcaķ*.

60 Napisano između redova, po smislu pripada ovom dijelu rečenice.

61 Tj. Ali.

umiješan, bilo sa budimske strane bilo još odnekle. Naređujem da ga na osnovu moje zapovijedi uvedete u posjed spomenute mutevelijske službe u skladu sa njegovim beratom koji se nalazi u njegovim rukama. Od sada ne uplićite bilo spomenutog koji se u službu miješa rekavši: „Uzeo sam ga sa budimske strane“, niti bilo koju osobu sa strane, a ukoliko se umiješaju i uzmu nešto od njegovih prinadležnosti što pripada njemu na osnovu njegovog berata te i još sve drugo što je njegovo, nakon provedenog dokaznog postupka donesite presudu i smjesta i iznova te bez ostatka to preuzmite u njegovu korist i predajte mu. Neka vam je tako znano. Oslonite se na časni znak. Napisano u srednjoj dekadi blagoslovljenog mjeseca safera godine hiljadu pedeset i pete⁶².

„Uzrator“ Ali uzvraća udarac:

Drugi dokument koji objavljujem svjedoči da se osoba po imenu Ali, koja je u prethodnom dokumentu opisana kao uzrator, nije pomirila sa gubitkom mutevelijskog zvanja u Bahši-begovom vakufu u Zvorniku i okolici. Bio uzrator ili ne, Ali je za svoju stvar uspio da zainteresuje vrhovno političko, vojno i administrativno tijelo Carstva. Obratio se Centralnom divanu u Istanbulu. Moglo bi se reći da je to bio vrlo mudar potez, budući da je Centralni divan u to vrijeme, tj. sredinom četrdesetih godina XVII vijeka, bio odlučan da razriješi probleme koji su nastajali iz stečenih ili uzurpiranih prava pojedinih pokrajinskih divana da izdaju najviše sultanske dokumente-fermane i berate, odnosno da imaju pravo tugre. Izgleda da je ta specifična situacija u datom trenutku odlučila da divan u Istanbulu stane na Alijevu stranu. Da bi se kompleksna slika koja je nastala tom situacijom razumjela, potrebno je i ovaj drugi dokument detaljno analizirati.

Za razliku od prethodnog dokumenta koji je bio sultanska diploma – *berāt*, ovaj dokument je sultanska zapovijed – *fermān*⁶³. Ovaj ferman pokazuje diplomatske i sadržajne osobine najmanje tri vrste fermana: fermana kao pravnog akta te fermana kao upravnog akta kojim se nekome nešto dodjeljuje (*tevcīh*) ili oduzima (*žabt*)⁶⁴. Pravni akt u ovom slučaju rezultirao je iz Alijeve žalbe Centralnom divanu koja je rezimirana u prvom dijelu fermana. U drugom dijelu fermana nalaže se zvorničkom kadiji da postupi prema nalogu divana, odnosno da donese presudu u korist Alija, te da spriječi bilo koga da se miješa u Alijev posao i da sudskim putem osigura Aliju kompenzaciju za pretrpljenu materijalnu štetu. Naređenje divana samo po sebi je pravni akt jer

62 07-16.IV.1645

63 Medžida Selmanović, “Ferman-diplomatički osvrt”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVI, 1976., str. 115-129.

64 *Ista, nav. čl.*, str. 124-5.

se divan u ovom slučaju shvata kao vrhovni sud⁶⁵, a od kadije se traži da i on izda presudu u skladu sa fermanom. Ferman je upravni akt, zato što se njime postavlja jedan mutevelija Bahši-begovog vakufa, a drugi smjenjuje.

Ovaj ferman je izdat u vrijeme velikog vezira Sultān-zāde Mehmed Pāše⁶⁶, koji je službovao u tom zvanju od marta 1644. do decembra 1645. godine. Budući da je ovaj ferman izdat u aprilu 1645. Godine, on spada u razdoblje administracije navedenog velikog vezira. U fermanu se Ali tretira kao legalni mutevelija Bahši-begovog vakufa i za period prije izdavanja fermana. Prema fermanu neke osobe su se umiješale u Alijevu legalnu službu izjavivši da su preuzele zvanje mutevelije Bahši-begovog vakufa na osnovu berata koji je izdao Budimski divan (*Budūn tarafından biz dahı {berāt-i şerif ile} alduķ deyü ba 'z-ı kimesneler müdāhale eyledügin*). Zatim se zvorničkom kadiji naređuje da ne dopusti da se bilo ko petlja u Alijevu službu, a posebno ona spomenuta osoba koja izjavljuje da je dobila berat sa budimske strane (*min ba 'du Budūn tarafından aldum deyü dahı iden mezbūri*). U skladu s ovim kadija treba da donese presudu i da obešteti Alija za materijalne gubitke.

Iz ovog fermana jasno proizlazi da je zvornički kadija u ranijim slučajevima bio na suprotnoj strani, tj. na strani Omera, dok se iz ranije obrađenog berata vidi da je u jednoj ranijoj fazi spora Ali dobio temesuk-pismenu potvrdu za zvanje mutevelije. To je bio kadijski dokument i vjerovatno se radilo o dokumentu koga je izdao neki raniji kadija, a ne ovaj ukoreni u ovom fermanu. Dakle, Omer je u ovom sporu na svojoj strani imao i zvorničkog sandžakbega i zvorničkog kadiju, kao i Budimski divan. Zato je Ali svoju sreću potražio na Centralnom divanu. Ne znamo da li je izdat sličan ferman zvorničkom sandžak-begu, u kome bi ga se ukorilo i naložilo mu se da postupi u korist Alija.

65 O Centralnom divanu kao vrhovnom sudu u Osmanskom carstvu vidi: Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. Victor Louis Ménage (Oxford and London: Clarendon Press), 1973., na više mjesta.

66 Ova ličnost koja je živjela u periodu 1602.-46. bila je potomak trojice velikih vezira, odnosno Rustem-paše, Semiza Ahmed-paše i Čigala-zadea Sinan-paše, te dvije sultanije, Mihrimah i Ajše. I Rustem-paša i Semiz Ahmed-paša bili su Bošnjaci. Hroničari bilježe da je ovaj Mehmed-paša bio gradski koljenović, prefinjeni poznavalac poezije i nauke, ali osoba koja nije imala iskustva ni u ratovanju, ni u administraciji. U odnosu prema sultanu Ibrahimu bio je jako popustljiv pa mu je odobravao svaki potez. S druge strane, turski historičar M. Münir Aktepe navodi da je ovaj Mehmed-paša kao sandžakbeg Prizrena uživao Hercegovački sandžak kao arpaluk, te da je dao da se u Kolašinu, koji je tada pripadao kadiuklu Prijepolje, izgradi jedna tvrđava. Iz jednog kadijskog izvještaja vidi se da je spomenuta tvrđava dovršena mnogo kasnije, čak pet godina iza njegove smrti, u mjesecu šabanu 1061./20.VII-17.VII.1651. godine, Aktepe kao izvor navodi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E., 10443, ilam kadije Prijepolja. Detaljno o ovoj ličnosti vidi: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII Yüzyıl Sonuna Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988., str. 391-93; M. Münir Aktepe, "Mehmed Paşa. Sultan-zāde", *İslām Ansiklopedisi*.

Postavlja se pitanje zašto je Centralni divan djelovao u korist Alija, a nasuprot ranijih presuda zborničkog kadije, predstavlki i preporuka zborničkog sandžakbega Mustafe te berata koji je izdao Budimski divan. Treba se podsjetiti da je u Osmanskom carstvu od osamdesetih godina XVI vijeka, stjecajem raznih okolnosti, pravo tugre, odnosno izdavanja najviših sultanskih dokumenata počelo da se izdaje određenim značajnijim pokrajinskim divanima⁶⁷. To je stvaralo vrlo problematičnu i zbunjujuću situaciju pravnog i administrativnog dualizma. Praktično, Centralni divan i veliki pokrajinski divani kao Budimski mogli su izdavati dokumente koji su bili na jednakom stepenu pravne i administrativne moći. To je postajalo višestruko problematično i kontraproduktivno kada su ti divani izdavali sadržajno kontradiktorne dokumente. Time se otvarao prostor za brojne zloupotrebe, protivpravno djelovanje i širenje utjecaja neformalnih grupa moći. Da se radi o problemu u Carstvu shvatilo se već početkom vladavine sultana Ibrahima 1640. godine. Njegov prvi iskusni i sposobni veliki vezir Kemānkeş Kara Muştafâ Pâşâ⁶⁸, u nizu reformi s ciljem sređivanja administrativnih problema u carstvu odlučio se da suzbije običaje izdavanja najviših sultanskih dokumenata po pokrajinskim divanima. Prema izvještajima hroničara pokrajinski veziri su se žalili da im ovaj poduzetni veliki vezir oduzima pravo izdavanja tugre (*tugrâkeşlik*) koje su ili naslijedili od očevâ vezirâ ili dobili sultanskim darom (*“Tugrâkeşlik bana mirastır, ben vezîr ibn vezîrim; tugrayı bana Sultan Murad merhûm gibi bir gâzî... ismarladı.”*)⁶⁹. Ovakve nepopularne centralizatorske reformne mjere izazvale su pobune nekih moćnih pokrajinskih vezira, posebno onih koji su pripadali staroj eliti vezirskih sinova. Najznačajniji među njima bio je namjesnik Haleba Naşûhpâşâ-zâde Hüseyn Pâşâ, sin Naşûh Paşe, velikog vezira Ahmeda I⁷⁰. U sekundarnoj literaturi Kemānkeş Kara Muştafâ Pâşâ je predstavljen kao rani reformist, dok je Sultân-zâde Mehmed Pâşâ naslikan kao ne osobito sposoban dvorski miljenik. Administracija potonjeg nije bila reformska kao ona predašnjeg. Ali ovaj dokument omogućava da se zaključi da je u vezi s pitanjem prava tugre Sultân-zâde Mehmed Pâşâ zapravo nastavio politiku Kemānkeş Kara Muştafâ Pâşe. Izgleda da Sultân-zâde nije bio baš toliko nesposoban koliko se u sekundarnoj literaturi tvrdi. Pored

67 O pokrajinskim divanima vidi: Hazim Šabanović, “Bosanski divan”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVII-XIX, 1968.-69., str. 9-45.

68 O njemu vidi: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, XVI. Yüzyıl ortalarından XVII yüzyıl sonuna kadar*, str. 387-391. Albanac, rodом iz Elbasana ili Valone, bio je veliki vezir od decembra 1638. do januara 1644. godine, kada je pogubljen po naređenju sultana Ibrahima.

69 [M.] Tayyib Gökbilgin, “İbrâhim”, str. 881, posebno citat sa pritužbom jednog od pokrajinskih vezira da mu Mustafa-paşa oduzima pravo tugre; M. Münir Aktepe, “Mustafa Paşa. Kemankes”, *İslâm Ansiklopedisi*, poseb. str. 731.

70 Caroline Finkel, *Osman's Dream, The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, str. 224-5.

toga, činjenica da su dva konsekutivna velika vezira sultana Ibrahima insistirali na striktnom poštovanju ekskluzivnog prava Centralnog divana da izdaje dokumente sa tugrom govorila bi da i sultan Ibrahim nije bio baš toliko sulud i nevičan državnim poslovima koliko se to u standardnim hronikama i modernim historijama tvrdi. Sasvim je vjerovatno da su oba spomenuta velika vezira, inače potpuno suprotna u karakteru i obrazovanju, insistirala na jednom te istom gorućem državnom i administrativnom problemu provodeći upravo sultanovu volju da se to pitanje jednom za svagda skine sa dnevnog reda.

Isto tako je moguće pretpostaviti da je smijenjeni zvornički mutevelija Ali potražio svoju sreću na istanbulskom Centralnom divanu zato što je bio upućen u političku i društvenu klimu Istanbula u datom trenutku. Ne treba zaboraviti da je Ali najvjerovatnije bio stanovnik Zvornika, a da je Zvornik bio jedna od najvažnijih vojnih postaja i tvrđava ne samo Bosne nego i Rumelije i Budimske krajine⁷¹. Usljed plovnosti Drine u dijelu toka te rijeke na kome se nalazi Zvornik te usljed blizine Save, koja je bila veoma važna trgovačka i prometna arterija⁷², kroz Zvornik su morali prolaziti ljudi, viši vojni i administrativni službenici te trgovci sa raznih strana, pa tako i iz Istanbula, koji su mogli donositi vijesti o najnovijim kretanjima u glavnom gradu Carstva. Tako je i Ali mogao čuti za reforme dvojice velikih vezira i iskoristiti znanje o tim reformama da pokuša izdejstvovati odluke Centralnog divana u svoju korist. Ovakva rekonstrukcija mogućeg razvoja događaja u vezi sa ovim sporom potvrđuje značaj mjesta prebivanja u društvenom tkivu osmanske Bosne. Ljudi nastanjeni u većim centrima kao što su: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Zvornik itd. imali su više šanse da budu upućeni u preokrete centralne i pokrajinske politike u Carstvu i da to znanje upotrijebe u svoju korist. Karakteristično je da se u fermanu u Alijevu korist dva puta spominje uplitanje osobe koja je sebi izdejstvovala berat na „budimskoj strani“. To ukazuje da je Ali u svojoj žalbi krenuo posebnim pravnim putem i tehnikom. Radije nego na meritum stvari, Ali se pozivao na proceduralnu grešku, odnosno na činjenicu da je Budimski divan izdao Omeru berat. Ali i taj proceduralni argument nije potpuno valjan, jer je Budimski divan odavno stekao pravo tugre. Drugim riječima, Ali je u ovom sporu nastojao da u svoju korist retroaktivno iskoristi reformu koju je tek nedavno počeo da provodi Kemānkeş Kara Muştāfā Pāšā.

71 Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. uvod i kom.: Hazim Šabanović, str. 476-478; dr. Adem Handžić, „Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku“, str. 152; isti, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*; Fehim Nametak, „Opsada Zvornika 1717. u pjesmi na turskom jeziku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXII-XXXIII, 1982-3., str. 109-114.

72 O tome vidi: Nihad Dostović, „Dva dokumenta iz Tuzlanskog sidžila 1054./1644. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci“, *Analizirani Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXIII, 2012., str. 59-106, na 85-106.

Umjesto zaključka:

Dva dokumenta obrađena u ovom radu pružaju nove značajne podatke o Bahši-begovom vakufu o Zvorniku i istočnoj Bosni. Definitivno je utvrđeno vakifovo ime koje je u Tuzlanskom sidžilu iz Gazi Husrev-begove biblioteke nedvosmisleno upisano kao Bahši-beg. Dokumenti pružaju o vakufskim objektima, prije svega o vakufskom mostu u blizini Zvornika. Nije jasno da li se navedeni most nalazio na rijeci Drini ili na njenoj pritoci Drinjači, ali za sada treba prihvatiti prijedlog Adema Handžića, koji taj most locira južno od Zvornika, u blizini grada, a na jednom prelazu na rijeci Drinjači. Taj most je oko 1644. godine bio u oštećenom stanju i neki Omer, jedan od dvojice ljudi koji su se sporili oko tevlijeta-zvanja mutevelije Bahši-begovog vakufa, popravio je taj most. To bi ukazivalo da vakuf nije bio u zavidnom materijalnom stanju u to vrijeme. Razlog tome je činjenica da se taj vakuf sastojao od značajnih tvrdo zidanih objekata kojim su bili dodijeljeni relativno niski godišnji prihodi u akčama, na osnovu sasvim starog odnosa obračunske akče prema zlatnom standardu. Opravdano je pretpostaviti da je mutevelijska dužnost u Bahši-begovom vakufu bila vezana uz imamsku dužnost u Bahši-begovom mesdžidu-zaviji, u zvorničkom Gornjem Gradu. Imam-mutevelija ovog vakufa bio je obavezan sultanskim beratom da čini i službu “poklanjanja dova pred dušu vakifa i za trajnost sultanove sretne vladavine”. Takva služba se u Osmanskom carstvu nazivala *du‘ā-gūyluk*.

Iako je služba mutevelije u Bahši-begovom vakufu donosila skroman godišnji prihod od 720 akči, dvije osobe, Omer i Ali, našle su za shodno da se oko te službe spore godinama. Da bi izdejstvovali odluke u svoju korist višekratno su se obraćali Šerijatskom sudu u Zvorniku, koji im je izdavao dokumente, te divanima u Budimu i Istanbulu. Sve je to podrazumijevalo velike troškove. Izdavanje dokumenata, bilo kadijskih bilo divanskih, nije bilo moguće a da se za te iste dokumente ne plate takse koje nisu bile neznatne. Osim toga, odlazak na divane u Budim i Istanbul bio je skup i ne baš lahko ostvarljiv poduhvat. To je tražilo putne troškove, plaćanje divanskih taksi, podmirivanje vlastitog konaka i hrane, eventualno poklone službenicima divana, pa čak i mito. Upisivanje kopija divanskih dokumenata u sidžil isto tako je iziskivalo da se i za to plati određena taksa. Upornost u kojoj su obje strane nastojale da za sebe osiguraju ovu službu, i pored gore navedenih otežavajućih okolnosti, potvrđuje da je zvanje mutevelije nosilo sa sobom visok društveni ugled skopčan sa društvenim i simboličkim kapitalom. Korist koju je neko mogao imati od zvanja mutevelije izgleda da nije uvijek i prvenstveno bila u samoj plaći, nego u društvenom statusu koji je to zvanje osiguravalo. Ovdje treba posebno imati na umu oproštenje od izvanrednih nameta i vojne službe. Ne treba zaboraviti da je Zvornički sandžak bio stalna ljudska vojna

baza Budimske krajine, te da mnogobrojni dokumenti Tuzlanskog sidžila potvrđuju odlazak stanovništva iz Zvorničkog sandžaka na razne vojne službe u toj krajini. Osim toga, upravo u vrijeme ovoga spora Osmansko carstvo je ulazilo u veliki i dugotrajni Kandijski rat sa Venecijom, a da je taj rat bio neizbježan bilo je jasno svakome ko je živio u Osmanskom carstvu još od 1639. godine⁷³.

Dugotrajnost ovog spora oko relativno skromno plaćene službe i obraćanje obiju strana šerijatskim sudovima te divanima za odgovarajuće dokumente i upisivanje kopija tih dokumenata u kadijski sidžil jasno govori o značaju koji su takvim dokumentima pridavale obje osobe u sporu. Gledano šire, može se reći da su osobe iz sličnog društvenog sloja, odnosno pismeni ljudi iz urbanih sredina potpuno shvatali i cijenili pravnu i društvenu vrijednost pisanog dokumenta. To bi govorilo da je u XVII vijeku u urbanim muslimanskim sredinama u Bosni pismenost bila na zavidnom nivou.

Kada se ova dva dokumenta čitaju paralelno i kontrastivno, nije moguće učesnike u ovom sporu prikazati u crno-bijeloj shemi. Jasno je da Omer nije bio samo žrtva, a da Ali nije bio isključivo protivpravni uzurpator. To što su na Omerovu stranu u jednom trenutku stali i zvornički kadija i zvornički sandžakbeg ne bi se moglo uzeti kao potpun dokaz da je Omer iskoristio svoje veze u lokalnom sudskom i administrativnom aparatu da mutevelijsku službu u Bahši-begovom vakufu osigura za sebe. Jer iz dokumenata je jasno da je i Ali, odnosno suprotna strana, u jednom trenutku za sebe izdjestvovao povoljan kadijski dokument. To je, vjerovatno, bio kadija koji je službovao u Zvorniku ranije od kadije koji je stao na Omerovu stranu. Nešto ipak ukazuje da je Omer imao više prava na ovo zvanje. To je prije svega činjenica da se u predstavi u njegovu korist te u beratu koji mu je izdan navode konkretne činjenice o historijatu samog zvanja i spora oko njega te o Omerovim kvalitetima kao mutevelije. S druge strane, Ali se u svojoj žalbi, doduše veoma promućurno, oslonio isključivo na proceduralni argument. Ali ni taj proceduralni argument, kako se vidi iz prethodne analize, nije bio posve valjan. Konačnu riječ o ovom sporu nauka bi mogla utvrditi tek kada bi se pronašli novi izvori, prvenstveno dokumenti Centralnog i Budimskog divana, koji bi nam omogućili nove uvide u ovaj predmet. Postojanje dva dokumenta u jednom te istom sidžilu u kojima se iznose dijametralno suprotne verzije o jednom te istom sporu, ukazuje na potrebu da istraživači, kada je god to moguće, sagledavaju verzije koje dokumenti nude u kritičkom svjetlu.

I analiza ova dva dokumenta iz Tuzlanskog sidžila iz 1054.-55./1644.-45. u Gazi Husrev-begovoj biblioteci svjedoči koliko je to značajan izvor za historiju ne samo Tuzle nego i čitave istočne Bosne u XVII vijeku.

73 Caroline Finkel, *Osman's Dream, The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, str. 223-36.

**New information about Bahši-bey waqf
in Zvornik and Eastern Bosnia**

(Summary)

This paper provides critical edition, translation, and a detailed analysis of two documents concerning Bahši Beg waqf in Zvornik and Eastern Bosnia. Documents are copied in Tuzla Sharia court record of 1054-55/1644-46 in the Gazi Husrev Bey Library in Sarajevo, as a part of the bequest of Osman Asaf-ef. Sokolović. The documents enable better understanding of history of the Bahši Beg's waqf in Zvornik as well as of the Islamic culture in Eastern Bosnia in 17th century. Thanks to these documents, it is definitely proven that this endower's name was indeed Bahši Beg. Paper offers new data on the waqf structures, especially on the waqf bridge on the river Drinjača near Zvornik. It is proposed that the mutevelli service in this waqf was tied to the duty of imam in Bahši Beg mosque in Zvornik. Equally it is established that mutevelli was fulfilling the service of *du'ā-gūy*. These two documents provide us with two distinct version about the legal conflict in regards to the service of mutevelli in the Bahši Beg's waqf. Paper proposes a methodological approach in situation when two contemporary sources offer mutually contradictory data on the very same event and/or historical problem.